

Rea Richard

Archeologie en materiele cultuur van de Middeleeuwen en de Vroegmoderne
Tijd

Prof. Dr. Dries Tys

De Middeleeuwen in een archeozoölogisch licht

“...vervult de aarde, en onderwerpt haar, en hebt heerschappij over de vissen der zee, en over het gevogelte des hemels, en over al het gedierte, dat op de aarde kruipt!” (Genesis 1:28)

1. Inleiding

De relatie tussen mens en dier en de manier waarop die doorheen de geschiedenis gegroeid is, heeft mij altijd geboeid. De resten van dierconsumptie bieden archeologen de kans om de omgevingswereld van de mens beter te begrijpen. In tijden van ecologische crisis en wanneer de negatieve invloed van de mens op de natuur onomkeerbaar is geworden, zijn faunale en florale resten meer dan ooit relevant bij het reconstrueren van het klimaat en het menselijk leefmilieu.

De Middeleeuwen zijn als periode zeer divers en gelaagd en vormen daarom een interessant onderzoeksgebied waarbij dierlijke nano-, micro- en macroresten van groot belang kunnen zijn. Niet alleen draagt de archeologische fauna en flora bij tot een verduidelijking van de eetpatronen van verschillende sociale bevolkingsgroepen, maar neemt men zo ook grotere tendensen waar die de relatie tussen mens en dier in de Middeleeuwen beïnvloed hebben. Archeozoologische en -botanische technieken worden momenteel gebruikt om onderzoek te doen naar o.a. de stadsontwikkeling, handel en nederzettingen tijdens de Europese Middeleeuwen.

Aan de hand van twee artikels van Aleks Pluskowski¹ zal ik de verspreiding van het Christendom in de Vroege Middeleeuwen in Europa via een archeozoologisch perspectief benaderen en bespreek ik, in tijden van politieke onrust, het concept van ‘de andere’ in de Middeleeuwen.

2. Archeozoologie en de verspreiding van het Christendom in de Vroege Middeleeuwen

Het Christelijk geloof trekt een strenge grens tussen de mens en de natuur. Hij werd immers geschapen naar het evenbeeld van God om te regeren over alle andere levende wezens (zie Bijbelaars Genesis 1:28). De middeleeuwse christenen gebruikten deze levensvisie om hun natuurlijke omgeving te exploiteren en te degraderen en dieren werden gezien als schepsels zonder eigen wil of moraal (Aleks PLUSKOWSKI 2010, p. 202). De diepgewortelde angst van de mens om de grens van de dierenwereld te overschrijden uitte zich in een symboliek van ‘monsters’. Op gelovigen die zich ‘beestig’ gedroegen werd streng neergekeken en men beschouwde hen als immoreel. De Franse cisterciënzer abt, Bernard van Clairvaux (1090- 20 augustus 1153) zei in zijn geschriften dat ‘mensen die verkiezen om te leven als een dier, een affront voor de natuur zijn’ (p. 202). Het belangrijkste verschil tussen mens en dier, dat de grens tussen beide werelden duidelijk onderschrijft, is ‘het maal’: dieren worden geconsumeerd door mensen en niet omgekeerd. In 12de -eeuwse kerken doken in heel Europa afbeeldingen op van mensen die door monsterlijke wezens verslonden werden. Op die manier werd aan de zondaars getoond hoe de hel er zou uitzien, namelijk als de mond van een gigantisch bloeddorstig monster, en “in this respect eating, and what was eaten was one of the most important expressions of the cosmic order” (PLUSKOWSKI, p.202). Door kolonisatie en kruistochten groeide de expansie van het Christendom in de Middeleeuwen enorm. Pluskowski stelt daarom dat de verspreiding van het geloof gelijk loopt met de ‘europeanisatie van de wereld’ en wil onderzoeken hoe de ideologische visie van menselijke dominantie verschilt in verschillende christelijke regio’s en bevolkingsgroepen. De manier waarop mensen omgaan met de natuurlijke wereld en de dieren die erin leven, kan teruggevonden worden in de stratigrafie van diverse sites. De invloed en de reikwijdte van de christianisering tijdens de Middeleeuwen wordt zichtbaar mede dankzij archeozoologische data.

¹ Aleks Pluskowski is professor Middeleeuwse archeologie aan de universiteit van Reading, in het Verenigd Koninkrijk. Hij doet onderzoek naar de middeleeuwse mens en zijn natuurlijke omgeving.

2.1 De archeozoölogie van middeleeuwse kloosters

Er werd reeds veel onderzoek verricht naar de visconsumptie in middeleeuwse kloosters en abdijen. Van deze gemeenschappen werd immers verwacht dat ze geen vlees aten op vrijdag, om het offer van Christus te herdenken. Isotopenstudies wijzen uit hoe wijdverspreid dit fenomeen wel was en afbeeldingen van vissen vinden we reeds terug in vroegchristelijke iconografie (p.203). Toch blijkt na onderzoek van skeletmateriaal uit de Romeinse catacomben dat er al in de eerste christelijke gemeenschappen zoetwatervis geconsumeerd werd (Leonard Victor RUTGERS et al., 2009. P. 1133). Dit kan waarschijnlijk verklaard worden aan de hand van praktische redenen, zoetwatervis was namelijk goedkoop en makkelijk te verkrijgen. Het duurde echter tot in de 8ste eeuw voor vis om officieel 'vastenvoedsel' te worden en pas in de 11de eeuw werd de visvangst in Noord- Europa gecommmercialiseerd. De regels omtrent consumptie van dierlijk voedsel werden verfijnd en verspreid via de verschillende kloosters. Zo verbiedt de regel van St.-Benedictus het eten van vierpotige wezens in kloosters, behalve aan de zieken die er verzorgd werden (Aleks PIUSKOWSKI 2010, p. 204). Archeologisch onderzoek ondersteunde deze geschriften en toonde aan dat de meeste kloostergemeenschappen zelfvoorzienend waren en lokaal gevangen vis aten. Tijdens de 12de eeuw werd er in Noord-Europa vooral haring en kabeljauw verhandeld op grote schaal. De kloosters maakten gebruik van deze afzetmarkt en kochten en verkochten regelmatig zoetwatervis. Op verschillende kloostersites troffen archeologen vanaf de 12de eeuw visvijver-constructies aan. De organisatie van kloosterordes standaardiseerde doorheen de Middeleeuwen en de gemeenschappen groeiden stilaan uit tot centra van intellectuele macht (p. 204). De regels omtrent het eten van het vlees werden gespecificeerd en geschriften die de menselijke dominantie over de natuurlijke orde bevestigden, werden in de religieuze ordes geschreven en verspreid (p.204). De onthouding van vlees van landdieren werd in sommige gemeenschappen heel erg letterlijk genomen. Tijdens de opgravingen op verschillende kloostersites werden resten gevonden van walvis, dolfin en bruinvis. Deze dieren werden ook beschouwd als 'vis' en dus gepast voor de vastendagen, tegelijkertijd werd dit type van voedsel verbonden met de aristocratie. Zo kunnen we via de archeozoölogische data een evolutie opmerken in de levensvisie van sommige religieuze gemeenschappen. Heel vlug na de oprichting van cisterciënzerkloosters, ongeveer een eeuw later, vergaten de abten hun geloften en gingen ze toch over tot het eten van vlees (p.204). Hiermee bevestigden ze hun elite rol in de maatschappij en leefden ze op gelijke voet met de wereldlijke leiders. In de eerste helft van de 12de eeuw werd het onderscheid tussen de aristocratische families en de cisterciënzermonniken steeds kleiner. Beiden waren grootgrondbezitters met grote kuddes vee, bedoeld voor consumptie. Het duurde tot het einde van de eeuw eer de regels van de orde herzien werden en er terug een geestelijke en fysieke afstand gecreëerd werd tussen de abdij en het landhuis (p.205). Uit de faunale data blijkt echter wel dat zowel religieuze idealen als wereldse geneugten aanwezig blijven in het klooster. Zo zijn er sporen gevonden van jachtspel op sommige religieuze sites (Julie BOND 2004, p. 171-182).

2.2 De archeozoölogie van de middeleeuwse aristocratie

De residenties van de middeleeuwse wereldlijke elite tonen allemaal een gelijkaardig ecologisch profiel betreffende de consumptie van vlees. Het blijkt echter heel moeilijk archeologische data te linken aan de complexiteit die historische bronnen beschrijven (p. 205). Toch kan al een zekere sociale differentiatie opgemerkt worden bij de bevolking vanaf de desintegratie van het Romeinse Rijk. In het noordwesten van Europa op Karolingische sites vinden archeologen regelmatig resten van jonge dieren, vooral biggetjes, hoefdieren en vogels terug (Christopher LOVELUCK 2005, p. 240-241). Het percentage van jachtdieren bleef aanvankelijk klein, pas later, tussen de late 8ste en 12de eeuw, op sites van de hoge adel vinden we coherente restanten hiervan terug (Aleks PIUSKOWSKI 2010, p205). Overall in Europa werden resten van hert, jonge varkens en kalveren teruggevonden. In de 14de en 15^{de}

eeuw veranderde deze populaire trend echter. Dankzij ecologische en ideologische ontwikkelingen koos de aristocratie voor dieren waar men gemakkelijke toegang toe had. Het Rode hert werd vervangen door het grotere, en makkelijker te vangen, damhert en in Frankrijk werd er bewijs opgegraven van konijnen- en hazenjacht (p.206). De nadruk op de consumptie van vlees blijft behouden, maar er wordt een grotere diversiteit in faunale data waargenomen. Zo vindt er een plotse stijging van wilde vogelsoorten plaats op Engelse, Franse en Centraal-Europese sites (p.206). Dit fenomeen wordt verbonden met de grotere sociale mobiliteit van een bepaalde bevolkingsklasse en de opkomst van de zogenaamde 'vierde klasse' van de aristocratie (Wim VAN NEER et al 2004, p. 210). Het jachtspel en de aristocratische identiteit kunnen verbonden worden met de ideologische visie over de natuurlijke orde die door het Christendom verspreid werd: "within the context of the feast, these social distinctions were rehearsed and the food chain reiterated" (Aleks PLUSKOWSKI, p.206). De christelijke waarden gaan hand in hand met sociale status en de controle die de elite uitoefent over de handel van dierlijke luxe goederen. De jachtervaring werd door het christendom verbonden met religieuze rituelen. In de Bijbel vindt men veel symboliek rond het hert, het 'zuivere' dier dat vaak verwijst naar God of Jezus, terug (zie Bijbelvers Hooglied 8:14)². Dieren werden niet alleen gebruikt voor religieuze beeldspraak, in de heraldiek werd de macht van hogere klasse veruitwendigd door het gebruik van exotische roofdieren, vooral leeuwen en arenden. Ze gebruikten afbeeldingen van gevaarlijke dieren als hun eigen persoonlijke emblemen (p.206). In de literatuur en kunst zagen de adelen eruit als roofdieren, zoals een leeuw, een vos of een wolf en waren de gewone mensen eerder trouwe gedomesticeerde exemplaren.

2.3 Archeozoölogie voorbij de grenzen van het Christendom

Om na te gaan hoe ver de macht van het Christendom en de ideologie betreffende de natuurlijke orde echt reikten is het interessant om faunale data van sites in grenszones te onderzoeken. Het christelijke geloof raakte niet meteen ingeburgerd bij de hele bevolking, het paganisme bleef in sommige streken lang doorleven. In de Scandinavische contreien bleef men hardnekkig lokale rituelen toepassen tot in de 12de en 13de eeuw en in de oostelijke Baltische gebieden zelfs tot in de 15de eeuw. De patronen van dier-exploitatie wijzigden echter niet na de introductie van het Christendom (p. 207). Recente studies tonen in Noord-Europa de voorkeur aan van Vikingen voor zeedieren, maar laten ook continuïteit zien: "marine animals continued to play a prominent role on either side of the conversion" (p.207). Het symbolische gebruik van dieren veranderde echter wel, men ging bont steeds meer dragen als opsmuk. Individuen werden niet langer begraven in beren- of lynxhuiden maar men ging op zoek naar zeldzamere bontklaren. Specifieke paganistische rituelen, zoals dierenoffers, verdwenen uiteindelijk helemaal, behalve in de gebieden rond het huidige Litouwen (p.207).

Op andere sites liet de breuk tussen het Christendom en het lokale geloof specifiekere zoölogische sporen na. In het kruisvaarderskoninkrijk Jeruzalem vonden archeologen duidelijk resten van europeanisatie terug. In Belmont Castle verbleef een garnizoen van kruisvaarders waardoor de wolproductie, varkensconsumptie en hoefdierenjacht enorm moest toenemen. Er wordt in de stratigrafie duidelijk een verschil waargenomen voor en na bezetting (p.207). Aan de uiterst westerse grenzen van het christendom zijn er bewijzen teruggevonden van een toename van de jacht op ijsberen en walrussen na contact met Europese christenen.

Onderzoekers groeven ook schedels op van vijf arctische tandwalvissen³ en dertig walrussen die gedeponeed leken te zijn op een rituele plek en verband zouden houden met 'jachtmagie'. Zulke

² "Ga nu van mij weg, mijn lief! Spring als een gazelle, als het jong van een hert over de Bergen vol balsemkruid."

³ Of de NARWAL. Deze dieren worden gekenmerkt door een enorme eenhoorn op hun voorhoofd.

praktijken kwamen trouwens niet alleen in de grenslanden voor. In Dombes, in zuidoost Frankrijk ontstond er in de 13de eeuw een cultusfeer rond het graf van een hond, die genezende krachten zou bezitten. Een inquisiteur werd uitgezonden om de zaak te onderzoeken, hij besloot om het graf te ontmantelen maar de legende bleef lange tijd doorleven. Uiteindelijk werd de hond als trouwe metgezel van St.- Guinefort, zalig verklaard en ingepast in de christelijke ideologie (p. 208).

2.4 Conclusie 1

Het is duidelijk dat de christianisering van Europa een rol speelde bij de exploitatie en consumptie van dieren. De mens werd dankzij het geloof en de Bijbel oppermachtig verklaard en mocht naar believen regeren over alle levende wezens. Dit zorgt tijdens de Middeleeuwen voor een tweezijdige logica, enerzijds mocht de mens zich niet als een dier gedragen, hij werd dan als zondaar beschouwd en moest op regelmatige tijden vasten en vis eten. Anderzijds voelde de adellijke mens zich zo machtig dat hij dieren gebruikte als entertainment bij het jachtspel en vereenzelvigde de aristocratie zich via de heraldiek met gewelddadige roofdieren. In de grenslanden bleven de traditionele gebruiken langer doorleven maar uiteindelijk werd ook daar de invloed van de christelijke ideologie gevoeld. Archeozoologische data zijn een interessante bron bij het bestuderen van deze onderwerpen en de recente stijging van faunale vondsten laten archeologen toe om historische bewijzen te bevestigen en of te weerleggen.

3. Het concept van 'de andere' via de archeozoölogie

De Middeleeuwen zijn zoals eerder vermeld een zeer complexe en gelaagde periode. Er bestaat niet zoiets als een heterogeen eenduidig tijdvak. Het Christendom probeerde wel om alle mensen samen te brengen onder een overkoepelende ideologie maar slaagde daar maar zeer langzaam en met mondjesmaat in. In bepaalde delen van Europa raakten de oude gebruiken niet uitgeroeid en bleef men 'heidense rituelen' uitvoeren. Het concept van 'de andere' wordt daarom tegenwoordig steeds meer en interdisciplinair bestudeerd. 'De andere' staat voor de etnische heterogeniteit, sociale verschillen tussen bevolkingsgroepen en de symboliek van 'monsters' die hiermee gepaard gaat. Archeologen leverden ook een bijdrage tot dit debat, bijvoorbeeld door de studie van begrafenisrituelen en van fysieke resten die duiden op de aanwezigheid van etnische minderheden⁴ (Aleks PLUSKOWSKI 2013, p. 109). In de kunst en literatuur kwam het concept van 'de andere' tot uiting via afbeeldingen van dieren en monsters. Echte en bedachte wezens uit het dierenrijk werden gebruikt om bepaalde mensen te dehumaniseren. Afwijkend gedrag werd meteen verbonden met het al dan niet eten van bepaalde soorten van vlees of het ritueel slachten van offerdieren. Een hele groepsidentiteit stond of viel met het eten, bereiden, slachten en presenteren van een bepaalde diersoort. Het spreekt vanzelf dat dierenresten een enorme meerwaarde betekenen bij het interpreteren van een middeleeuwse site.

3.1 Groepsidentiteit en het dieet

Zoals reeds boven vermeld zorgde het Christendom ervoor dat de ideologie van menselijke dominantie over de natuurlijke wereld verspreid raakte in heel Europa. Het metaforische gebruik van dieren in kunst en literatuur werd vanaf de 12de eeuw steeds populairder. Sommige onderzoekers zagen hier een vervaging in van de goddelijke grens tussen mensen en dieren. Als we echter kijken naar de begrafenisrituelen blijkt dat mensen meestal netjes op een kerkhof begraven werden terwijl dieren, zelfs gedomesticeerde, overwegend als afval gedumpt werden (p. 111). De overgang van een niet-christelijk naar een christelijk wereldbeeld ging gepaard met afnemen van faunale deposities in grafcontexten en een verandering in eetgewoonten. Vroege Christenen stopten met het strenge

⁴ Dit zijn vooral Joodse gemeenschappen in een Christelijke stad.

Joodse dieet en gingen alleen nog maar vasten tijdens bepaalde aangeduide kalenderdagen. Tegelijkertijd gingen kloostergemeenschappen tijdelijk een nog strikter dieet toepassen. Deze levenswijze werd door bepaalde ordes wel snel verlaten voor een meer wereldse manier van eten. Speciale inquisitoren werden aangesteld om te zorgen dat de eetregels gerespecteerd werden.

Archeozoölogen proberen aan de hand van de dierlijke resten de diversiteit van de site te herkennen. De afwezigheid van varkensbeenderen en de aanwezigheid van vissoorten zonder schubben duiden op Joodse activiteiten, zelfs binnen een Christelijke gemeenschap. In de late 12de eeuw verboden kerkelijke autoriteiten Joden en Christenen om samen te eten (p. 111). Uit de archeologische data blijkt echter dat deze regel niet zo strikt werd toegepast. Joodse slagers verkochten ook varkensvlees en uit beerputten blijkt dat beide diëten op dezelfde plekken in stand werden gehouden (p.111). De enige echte regel die wel min of meer werd gevolgd is de ban op het consumeren van paardenvlees. Vanaf de laatste 8ste eeuw werden er op de meeste sites geen resten meer van deze dieren gevonden terwijl er bewijs bestaat dat in pre-christelijke contexten het eten van paarden normaal was. In het 10de - eeuwse IJsland werd het consumeren van deze dieren verboden met de status van bepaalde begrafenisrites (p.112). Die resten waren veel meer aanwezig in sites in IJsland dan in Noorwegen wat duidt op een verschillende groepsidentiteit van de toenmalige Scandinavische bevolkingsgroepen. In Hongarije vonden de archeologen bewijzen van sporadische paardenvleesconsumptie en depositie van dieren in grafcontexten tot in de 15de eeuw, terwijl historische bronnen duidelijk vermelden dat men volgens de pastorale christelijke normen dat niet mocht. In Anglo-Saksische contexten uit de 5de tot de 7de eeuw was het paard een statusdier en werd het bijna nooit gegeten. Op de meeste plekken in Europa werd enkel tijdens hongersnoden het traditionele dieet verlaten en ging men over tot het consumeren van dieren die men anders nooit zou opeten, zoals katten, honden en paarden.

Er bestond in de Middeleeuwen niet zoiets als een gestandaardiseerd dieet. Archeozoölogen hebben bewezen dat er sociale en geografische differentie bestaat betreffende voedselconsumptie. Uit de sites blijkt duidelijk dat eten een belangrijke rol speelde bij het beleven van de groepsidentiteit en de geloofsovertuiging op het moment van de consumptie. Toch blijven er discrepanties in de stratigrafie zichtbaar en is het interessant om net die contexten van naderbij te onderzoeken. Het gaat dan vooral om deposities van dieren die niet in beerputten of afvalcontexten werden teruggevonden.

3.2 Dierlijke uitingen van ritualiteit

Na de institutionalisering van het Christendom paste de lokale bevolking zijn rituelen aan. De exploitatie van dieren kunnen we vanaf dan onder verdelen in twee categorieën:

“ a continuation of earlier practices, preserving some form of cultural memory but moving from the public life tot he margins, and a discontinuous reinvention or creation of new practices, perhaps only superficially related to previous customs, wich are at the heart of communal life” (p.114).

Historische bronnen hebben het over de uniformiteit van het Christendom en de ban op ‘vreemde’ religieuze gebruiken maar de archeologie laat ons toch een ander beeld zien. De christelijke instanties probeerde de lokale cultgroepen uit te roeien of de legendes te christianiseren, zoals het verhaal van de heilige hond uit Dombes. Dit lukte echter niet altijd, er werd overal bewijs gevonden van opzettelijke deposities van volledige of gedeeltelijke dierenlichamen in middeleeuwse, christelijke contexten. In Zuid-Scandinavië werden dergelijke gebruiken toegepast tot in de 15de eeuw. In Finland vond men bewijzen van een traditie die een lange levensduur kende: delen van een schaap, of soms zelfs een volledig karkas werd begraven onder een houten gebouw. Dit gebruik, de depositie van beenderen om het gebouw te beschermen tegen ‘slechte magie’, werd toegepast op veel plekken in Europa doorheen de gehele Middeleeuwen. In de fundamenten van de 14de -eeuwse brug over de

Thames in Londen werden schaapskaakbeenderen teruggevonden. In het dorp Kana, in Hongarije, begroef men puppy's ondersteboven in aardewerken potten tussen fundamente van verschillende huizen die in de buurt van de kerk gebouwd werden (p.115). Deze gebruiken waren normaal binnen de interne, familiale sfeer van de bevolking wat sommige onderzoekers doet concluderen dat de oplegging van de strenge regels van het christelijk geloof bepaald werd door individu's, bepaalde inquisitoren of bisschoppen. De bestraffing van mensen die regels niet volgden gebeurde dan ad hoc en werd pas zeer laat geïnstitutionaliseerd (p116).

Bij veel opgravingen is het zeer moeilijk om de 'ongewone' depositie van dierenresten te contextualiseren. Zo werden er ossen-, varkens en paardenbeenderen gevonden in een 14de/15de - eeuwse graf in Ierland en weet men nog steeds niet goed waarom die beenderen zich daar bevonden. Sommige vondsten kan wel men rechtstreeks linken met het concept van de 'de andere'. Het gaat dan om exotische dieren of goederen die getransporteerd werden naar Europa voor de productie van luxegoederen. Meestal is het dan ivoor uit Afrika of afkomstig van Arctische walrussen. De oorspronkelijke vorm van het lichaam gaat verloren en we kunnen aan het bewerkte product niet meer herkennen om welk dier het ging. Enkel religieuze, esthetische waarde of commerciële waarde is nog van belang: "animals remains could, in this way be transformed into physical evidence of the monstrous" (p.116). Paradoxaal genoeg werden deze producten gebruikt voor de versiering van kerken om de aandacht van de gelovigen te trekken en dienden ze als bewijs van het supernormale. Deze relieken waren namelijk bedoeld om de kerkganger te overtuigen van het wonder van God, 'admiratio' is de eerste stap naar kennis van het goddelijke (p.116). Dierenresten werden zo opzettelijk in een christelijke context geplaatst. Het waren niet gewoon curiositeiten, maar ze beeldden de lokale 'christelijke' geschiedenis uit.

3.3 Conclusie 2

Het concept van 'de andere' of het buitengewone in de Middeleeuwen kan men onderzoeken aan de hand van archeozoologische resten. Het dieet van verschillende groepen gaf uiting aan hun identiteit, maar zoals de vondsten laten zien was er steeds sprake van fluiditeit en flexibiliteit. De mensen pasten zich aan de situatie en de omgeving aan. Het Christendom sijpelde langzaam in, maar de lokale gebruiken bleven lang doorleven in de interne, familiale sfeer. Zo bleef men in heel Europa geloven dat rituele deposities in de fundamente de huizen zouden beschermen tegen kwade geesten. Luxe goederen zoals hoorn of ivoor werden gebruikt als reliek of opsmuk in kerken. Op die manier werd het 'vreemde' of andere genormaliseerd of als bewijs voor het Goddelijke gebruikt.

4. Besluit

Tijdens de bekering naar het Christendom veranderden de rituelen en gebruiken van de middeleeuwse bevolking geleidelijk aan, maar de ommekeer gebeurde niet opeens en was van lange duur. Archeozoologische resten legden deze groeiende evolutie vast in de bodem en laten een beter begrip van de situatie toe. Het middeleeuwse dieet was niet gestandaardiseerd en verschilde door lokale omstandigheden en gebruiken. Kloostergemeenschappen aten meer vis en volgden de religieuze voorschriften betreffende vasten en de onthouding van vlees tot op een zekere hoogte. De aristocratie exploiteerde dieren voor eigen entertainment en status. Het jagen stond symbool voor hun eigen macht maar ook voor de dominantie van de mens over dier en natuur. De zucht naar heerschappij werd gevisualiseerd in de heraldische symbolen, waar roofdieren de kracht van de heersers veruitwendigden. Aan de grenzen van het Christelijke Europa bleven lokale rituelen en praktijken veel langer doorleven en was men moeilijk te overtuigen van de nieuwe overkoepelende ideologische visies. De Middeleeuwen zijn een complex en heterogeen tijdvak en het nieuwe onderzoekconcept van 'de andere' laat toe alles in beter perspectief te plaatsen. Ook hierbij levert de archeozoologie een

nuttige bijdrage. De reconstructie van het dieet laat toe om de sociale identiteit van bepaalde bevolkingsgroepen te bepalen. Dierlijke deposities in rituele contexten doorheen de volledige Middeleeuwen stellen de historische gedachte van 'eenheid van geloof' bij. Exotische dieren en producten werden door de kerkelijke overheden gebruikt als een handige tool om de potentiële gelovige te indoctrineren en te verbazen.

Er is nog veel onderzoek mogelijk naar het verband tussen de exploitatie van dieren en de verspreiding van het Christendom en de bestudering van concepten zoals 'de andere' laten toe dat we met een ruimere en een meer open blik naar de Middeleeuwse geschiedschrijving kijken.

5. Bibliografie

Julie BOND. "Production and consumption of food and drink in the medieval monastery". *Monastic Archaeology*. 2001, pp. 54-87.

Christopher LOVELUCK. "Rural settlement hierarchy in the age of Charlemagne". *Charlemagne: Empire and Society*. 2005, pp. 230-58.

Aleks PLUSKOWSKI. "The Zooarchaeology of Medieval 'Christendom': Ideology, the Treatment of Animals and the Making of Medieval Europe." *World Archaeology*, vol. 42, no. 2, 2010, pp. 201–214, www.jstor.org/stable/25679740.

Aleks PLUSKOWSKI. "The Dragon's skull: zooarchaeological perspectives on otherness in the Middle Ages." *Animals and Otherness in the Middle Ages*, Bar International Series 2500. 2013, pp. 109-124. www.archeopress.com

Leonard Victor RUTGERS et al. "Stable isotope data from the early Christian catacombs of ancient Rome: new insights into the dietary habits of Rome's early Christians." (2009). *Journal of Archaeological Science*, vol. 36, 2009, pp. 1127-1134. www.elsevier.com/locate/jas.

Wim VAN NEER et al. "Orant, pignant, laborant: The diet of the three orders of the feudal society of medieval north-western Europa." *Behaviour behind bones: The Zooarchaeology of Ritual, Religion, Status and Identity*. 2004, pp. 215-23.